

**ЈЕДНО ВИЂЕЊЕ СТУДЕНТСКИХ ПОЛИТИЧКИХ
КРЕТАЊА ПРЕД ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ
– личне белешке из 1941. године –**

Десимир ТОШИЋ

Приликом моћ хајшења, односно после 8. фебруара 1943, мој отац је уништио многе моје белешке које је посматрао као компромитујуће према немачком окупацијском полицијом Гестапоа. То је чинио чак и са извесним књижама. У стварности Гестапо није имао свој истинити апарат за непосредни рад у окупираној земљи, већ се ослањао на одличну Недићеву „Специјалну (политичку) полицију” и на бољати број доушника у нашој маси.

Међутим, вероватно захваљујући мом брату, доцније хирургу Властимиру Тошићу (1922–1996), сачуване су моје белешке из времена врења и ревитализације Демократске омладине на Београдском универзитету. Ова је организација, после 1918, била прва међу политичким групама, по броју гласова на студентским изборима, све до крајевог државног удара јануара 1929. године, када су све политичке организације стављене ван закона. Међутим, једна једина организација, која је већ од 1921. имала искуства са илегалним радом, била је Комунистичка партија Југославије. Тако су комунисти постали апсолутна снага на Универзитету већ од 1935, али су се вешито заклањали иза „студентског најпредног покрета”, Уједињене студентске омладине, у којој су формално биле укључене све политичке опозиционе групе, али малобројне и под контролом комуниста, контролом „наrodnих студената”.

То, на око, студентско јединство су покушали да наруше демократију на челу с Милијом Јанићијевићем, апсолвентом права, мислим већ 1935, али нису успели да постигну неки значајнији резултати. Јанићијевића су комунисти обележили већ тада као „непријатеља”. Убили су га партизани већ почетком 1945. године.

После тог првог покушаја еманципације Демократске омладине од комуниста, настао је дружи покушај 1939. године. Може се рећи да је тај дружи покушај делимично успео, али се усложио са проблемима рата и окупације.

Цела ова расправа око студената Београдског универзитета значајна је уколико ишло постоји нека врста наше митологије. Комунисти су сматрали да су сви студенти припадали такозваном најпредном студентском покрету. Националисти Српског културног клуба тврдили су супротно: студенти су били о огромној већини националисти и за време рата изјаснили су се за Дражу Михаиловића... Историјска истина је нешто другачија!

Комунисти су објавили после Дружб светског рата две добре документације о раду на Универзитету од 1918. до 1941, и посебно о раду пред Дружи светски рат. Ту ће се видети да је на целом Београдском универзитету било једва 300 чланова КПЈ, али су они помоћу разних организација неополитичког карактера држали не само студенте под контролом већ и добар део професора, ојорјуниста и људи без уверења (студира Милице Дамјановић „Најпредни покрет студената Београдског универзитета”, I и II књига, Нови, 1966. и 1974). У циљу посматрања политичког развоја омладине пред сам Дружи светски рат треба погледати три значајне књиге академика Димитрија Ђорђевића „Ожиги и ојоме”, 2001. Београд, СКЗ. Ове три књиге сведоче за време под окупацијом и после 1945. године – активности такозване Југословенске равногорске омладине.

Међутим, главна снага студената била је „неутрална”, неополитичка, аистинирала је. У таквој ситуацији било је доста једноставно да их добра комунистичка организација све држи под контролом. Овој се отела једино Демократска омладина, „захваљујући” немачко-совјетском пакту 1939. године.

Али, независно од тога стизао је нови подмладак на Универзитет и он је за тренутак био сав у рукама Српског културног клуба, тако да би се могло рећи – да није било рата – за две-три године – имали бисмо на Универзитету већину Српског културног клуба. Питање је како би се ова, делимично романтична националистичка и малограђанска генерација, с јасним националним екстремизмом и антистипраначким тенденцијама, сналазила у свакодневном студентском животу...

Треба да се извиним читаоцима што је у овом рукопису сачуван оригинални текст са аологијом „генерације из 1920. године”. Хтео сам да сачувам све оно што сам мислио и бележио пре шездесет и пет година, дакле за време прве године нацистичке окупације, 1941. године.

1. Рад у омладинском „Народном фронту”

Уједињена сџудентска омладина и Акциони одбор сџудентских удружења

Омладински „народни фронт” представља групну студентску политичку организацију која се звала Уједињена студентска омладина (УСО). Ову формацију сачињавале су следеће групе: комунистичка („народна омладина”), радикална, самостална демократска, демократска и земљорадничка. Често се дешавало да је земљорадничка група била представљана својом десницом и својом левицом у исти мах. Ове студентске групе биле су у одговарајућем односу са истоименим партијама, али стварну везу и стварну зависност од својих партија имала је само комунистичка група. Уједињена студентска омладина створена је после 1934. године; манифестовала је своју заједничку снагу на изборима 1935. и 1938. године у Југославији, помажући опозицију, и на светском конгресу омладине у Женеви око 1936. године. Покушај УСО да приведе у свој круг београдску групу хрватских студената, студенте Хрватске сељачке странке који су студирали у Београду, није никад успео.

У првим годинама Југославије после 1918. грађанске студентске групе (демократска, радикална, републиканска, самостална демократска, Орјуна и земљорадничка) биле су далеко јаче како у стварном броју, тако и у револуционарном полету од групе студената комуниста. Крајем псеудопарламентарне југословенске ере 1928. и почетком шестојануарске диктаторске владавине, настојање студентске омладине кретало се углавном између неформулисаних радикалних (левих и десних) струја и огромне масе коју је обухватио интелектуални апатични неутрализам. Од почетка егзистенције УСО-а настају покушаји поновних успостава грађанских студентских група. Чињеница је да је комунистичка група студената за све ово време неактивности грађанских страначких група начинила један огроман напредак у техници организовања и окупљању студентских маса како на ширим политичким тако и по стручним студентским питањима.

Сџудентски демократски клуб

Студентску демократску групу „Студентски демократски клуб” сачињавале су углавном три струје студената. Једну групу представљали су директни заступници комунистичке омладине који су послати од стране Комунистичке партије Југославије, другу групу сачињавала је амбициозна и на грађански начин васпитавана омладина; а трећу групу углавном

левичарски настројени идеалисти. У том времену позната имена у СДК су углавном ова: Милија Јанићијевић, Војин Андрић, Добривоје Протић, Слободан Комадинић, Милош Милосављевић, Ратко Милисављевић – Агара, Милош Балножан, Боривоје Миленковић, Александар Ђурић, Станко Џингалашевић, Фрањо Бајец, Боривоје Ромић, Ђорђе Радовановић, Миодраг Недељковић, Андра Полети, Владимир Делари, Радован Грковић, Николић из Горњег Милановца, Ратибор Поповић, унук Љубе Давидовића. Радне снаге клуба биле су у јачини од 5 до 10 душа. У односу на опште организовање студената, у СДК су биле заступљене две тезе: по једној, тзв. левичарској, студентска Демократска омладина морала је остати у УСО по сваку цену и под свим условима у циљу да одржи јединство студентских напредних снага. Друга група је сматрала, у циљу очувања самосвојног идејног правца, да студентска колаборација може бити опортунa само дотле док је у сагласности са основним начелима и циљевима СДК-а. Прва група се окупљала око главног комунистичког агента у СДК-у, Станка Џингалашевића, а друга око Милије Јанићијевића који је стајао у непосредним и блиским односима са вођством Демократске странке.

У новембру 1938. појавили су се у СДК-у Миодраг Петровић, студент права из Ниша, који је после тромесечног рада напустио клуб и отишао комунистичкој омладини; Марко Крстић и Десимир Тошић, студенти права из Београда. У недостатку придобијања млађих снага, вођство СДК-а, у то време на челу са М. Балножаном, А. Ђурићем, Бором Миленковићем, Станком Џингалашевићем, Ђорђем Радовановићем и Боривојем Ромићем, делегирало је у јануару 1939. Крстића и Тошића у „Одбор за одбрану земље” – културни одсек, као и за чланове Управе Студентског правничког друштва. У фебруару 1939. Тошић је делегиран и у „Одбор студената прве године” и за члана Извршног одбора Уједињене студентске омладине (на место Ђорђа Радовановића, који је отишао да служи војни рок – или на војну вежбу). Други делегат у Извршном одбору УСО био је Станко Џингалашевић.

Покушаји млађих снага у СДК-у били су управљени ка еманципацији СДК-а од УСО-а. Тај план принципијелно је обухватао неколико тачака. Прво, прикупљање млађих снага у општој конкуренцији на Београдском универзитету, а врбовање нових чланова иначе није била дозвољено ни формално ни због стварних односа политичких снага, будући да је комунистичка група била у далекој надмоћности у односу на све остале грађанске групе заједно. Друго, постављање једног конкретног идејног става који је могао у потпуности да одваја идеологију комунистичке Интернационале од идеологије грађанског либерализма. Треће, да у политичкој техници саглашавања студентских група у оквиру УСО-а дође

до стварне једнакости у свим манифестацијама, како у свим манифестацијама не би превагла идеја и став београдске комунистичке студентске групе.

Ови покушаји нису успели, с једне стране, због отпора левице у самом СДК-у, због њених веза са комунистичком групом, као и због одсуства реакције и нерада „десних“ елемената, који су били васпитавани у духу грађанског менталитета, у духу личног амбициозног надметања.

Током развоја догађаја у Европи, који се у 1939. манифестовао углавном око снага левичарских струја, осећала се и на Београдском универзитету превага, у свим круговима, левичарских ставова. То је натерало десницу СДК-а да напусти даљу борбу како у СДК тако и у оквиру УСО. Превага левичарских струја била је нарочито очита у тренутку кад се тражило од свих грађанских студентских група да прихвате став Совјетског Савеза 1939. у односу на западне силе – Француску и Велику Британију, односно када се захтевало да све грађанске групе у заједници са комунистима у УСО оптуже западне силе због несклапања „Велике Антанте“, пре него што је уопште дошло до објављивања Антантиног неспоразума и пре него што је дошло до споразума совјетско-немачког у августу 1939. године. Пошто овим споразумом СССР постаје неутралан, комунисти су после дојучерашњег става хушкања против Немачке и тражења превентивног рата против ове силе, сада тражили да се објави југословенска стриктна неутралност и да се прекине са акцијом Одбора за одбрану земље, јер ће СССР бранити „неутралност Југославије“. Од пароле „Бранићемо границе“ прешло се на парољу „Доле рат!“. Ту промену тактике комуниста на штету народних интереса и државне политике, само у циљу да следе совјетску политику, свесне демократске снаге нису могле да прећуте. Промена тактике је могла бити промена става Треће интернационале и СССР-а у односу на интересе европских народа, али није могла нити је смела по логици да повуче промену става малих народа уопште, у смислу одбране слободе од нацизма и одбране независности, као и идеолошку промену става демократски настројене омладине.

Појава младих и распад УСО

У овом тренутку међу грађанским групама у оквиру УСО-а није дошло до икаквог масовног, видног и организованог отпора. Самостални демократи нису имали стварно своје праве представнике у УСО. Земљорадници су били потпуно у позадини. Од радикала био је симпатични „Шиља“ Р. Радовановић; свеукупно тешко да је ту била једна десетина студената радикала. На конкретним радовима учествовали су комунисти и мала демократска група. Тако је дошло до изјашњавања и манифеста-

ција УСО у месецу септембру, кад се УСО изјаснила преко свог Извршног одбора за „неутралност”, против франко-енглеског блока, „за мирољубиву политику” СССР-а. Тај став наилазио је на слабу реакцију у некомунистичким круговима студентске омладине која се осећала слабом, без снаге, иницијативе и борбености, али која је ипак успела да, поред младих снага, прикупи и њихове старије сараднике. Д. Тошић је крајем септембра дао оставку на чланство у Извршном одбору УСО-а и сматрао је за потребно, у заједници с Крстићем, да позове све другове, који се нису слагали са радом СДК-а и УСО-а, да напусте Студентски демократски клуб. На то су дошла настојања клупске левице да ове млађе чланове, иако противнике, задрже у својој средини. Тошић је за узврат инсистирао да дође до једне политичке платформе која би потпуно обележавала и обавезивала идеолошки став организације. У том смислу изабрана је једна комисија састављена од Александра Ђурића, Станка Џингалашевића и Тошића. Она је начинила један писмени састав*, који није имао све до 1940. године никакве политичке вредности ни употребе, пошто су млађи чланови били у мањини а старији су својим старим личним неслагањима сметали сваком идејном и програмском организованом раду.

Почетком новембра 1939. године дошло је до скупштине у СДК-у. Фило-комунистичка листа на челу са Радованом Грковићем, Џингалашевићем, Боривојем Ромићем, Николићем из Горњег Милановца добила је 17 гласова, а опозициона листа на челу са Полетијем, Крстићем, Лазаревићем и Тошићем свега седам гласова. Било је нешто више чланова СДК, али нико није знао колико.

Почетком децембра месеца дошло је до једне демонстрације која је била непосредни повод за рашчишћавање односа у СДК-у. На комеморацији француском адмиралу Гепрату дошло је до антифранцуских демонстрација на Београдском универзитету. То је довело до дефинитивног растурања УСО-а, пошто је извршен „пуч” у СДК и Станко Џингалашевић искључен из Демократске странке, па аутоматски из СДК. У међувремену, старији чланови студентске демократске омладине напуштали су организацију углавном због незадовољених амбиција и због међусобних личних сукоба: Јанићијевић и Војин Андрић, вероватно још неки старији студент. Ова двојица поменутих вероватно су били већ докторанти права. После тог догађаја „левица” се никад није појавила у СДК.

* Тај састав, најбољим делом, био је објављен јануара 1940. у *Демократију* као „Основни погледи и схватања студентске демократске омладине”

Појава жрује „Найпрег” и Српског културног клуба

Пре него што је дошло до растурања УСО, образована су још два омладинска центра. У једном – омладинска група око листа „Напред” професора Михаила Илића, који су образовали студенти демократи „десничарских” схватања, као што су били М. Јанићијевић, Милосављевић Агара, Милан Милосављевић, Добривоје Протић. Ова последња тројица нису престајали да буду чланови СДК-а. Ова група није имала истакнутог става ни видног рада, а била је и малобројна.

Други омладински центар била је Омладинска секција Српског културног клуба. У ту секцију почетком и средином 1939. улазили су у начелу сви припадници УСО-а. СКК је био у почетку 1937–1939. године скуп угледних политичких, научничких и привредних људи земље, без обзира на политичко опредељење, осим профашистичких, режимских и комунистичких људи. Међутим, ту је било и појединаца, некад републикански настројених, али политички неуспелих. Омладина Клуба је стајала под непосредним утицајем и вођством професора Универзитета др Слободана Драшковића. Крајем 1939. и почетком 1940. ова омладинска секција добила је једнопартијски смисао а инспирисана је углавном велико-српском идеологијом и националистичким грађанским конзервативизмом.

Почетком 1940. иступили су из СКК-а студенти демократи: Добривоје Протић, М. Милосављевић, Р. Лазаревић, Бранислав Чакаревић, Крстић, Тошић и Илија Зечевић. Нешто доцније иступили су и приступили демократама Добрица Ђорић, Иван Пајић, као и средњошколац Бранислав Страњакловић, и други.

„Нова Србадија” је био часопис омладинске секције Српског културног клуба.

2. Самостални рад студентског демократског клуба

Као први чин чишћења СДК-а и ново формирање студентске организације демократа било је образовање Акционог одбора Студентске демократске омладине (СДО), који је издао манифест против антифранцуских демонстрација поводом комеморације адмиралу Гепрату. Под називом „Средњошколска демократска омладина” јавили су се и гимназисти у исто време, али до њиховог оранизованог рада у оквиру Демократске омладине дошло је доцније. Акциони одбор је претходно уручио Демократској странци меморандум са именима 20 потписника. Акциони одбор СДО искључио је из клуба, и са своје стране, Станка Џингалашевића који је заједно с комунистима без икаквог договора са клубом, учествовао на антифранцуским демонстрацијама на Универзитету. Акциони одбор СДО

организоваo је нове изборе клуба. Ту је први додир младих демократских снага с Демократском странком. Пре свих ових догађаја, у новембру месецу упутили су меморандум Демократској странци потписници: Полети, Крстић, Ђорђе Радовановић, Тошић. Доцније, овом меморандуму додат је став омладине, који је од партије одобрен, и који је био основ за доцнију платформу Студентске демократске омладине. Акциони одбор је био састављен и од ових личности: Милош Балножан, Боровоје Миленковић, М. Милосављевић, Ђорђе Радовановић, Анта Антић, Слободан Комадинић, А. Полети, Крстић, Лазаревић, и Тошић. Нову управу СДК, која је изабрана средином децембра, сачињавали су: Полети и Антић у председништву, Тошић и Крстић у секретаријату, благајник Лазаревић, и чланови Управе: Делари, Божа Поповић, М. Недељковић. Културни одбор: Гојко Ђаја, Евгеније Јуришић, Бранко Милић. Дисциплински одбор: Балножан, Б. Миленковић, М. Милосављевић.

Нова управа у плану је предузела ове радове:

- 1) Издавање СДК-а из УСО-а,
- 2) Издавање листа,
- 3) Израда политичке платформе као програма,
- 4) Стварање нове студентске заједнице на Универзитету.

Средњошколска акција дошла је потпуно самостално од стране средњошколаца I и III мушке гимназије у Београду, а нарочито после смрти Љубе Давидовића 19. фебруара 1940. године.

У одбор, који је основан за стварање једног омладинског политичког листа, ушли су Балножан, Полети, Крстић, Тошић. Овај одбор је на седници СДК-а предложио уређивачки одбор, име и формат листа. Лист се звао *Демокраи* и излазио је једанпут месечно, с једним ванредним издањем поводом смрти Љубе Давидовића. Доживео је свега шест редовних издања. Обустављен је у јуну 1940, због притиска Владине непосредне цензуре, а први број се појавио исте године у јануару. Материјалну помоћ добио је овај лист једино од Демократске странке, која се састојала од 2000 динара, али се приликом ванредног издања, које је захтевала Демократска странка, претворило у дуг партије од 2000 динара. Тако је Демократска странка остала дужна омладини све до пропасти Југославије – 2000 динара...

Уређивачки одбор *Демокраи* је био састављен од Полетија, Лазаревића, Крстића, Тошића, Јуришића, Ђаје, Бранка Милића. Власник и уредник пред властима био је Полети; администрацију и благајну водио је у почетку Лазаревић, а доцније Миодраг Милутиновић и Вељко Рашевић.

Лист се издржавао у основи од својих сопствених средстава, од претплата и продаје. Сарадња није била плаћана. Међу старијим сарад-

ницима били су запажени чланци Давидовића, Грола, Влајића, Р. Кнежевића, Шкеровића, Раденка Радосављевића, а од радљивих млађих снага са ретко вештим новинарским пером били су Дојчин Бакић и Слободан Комадинић. Од млађих сарадника појавила су се имена Крстића, Лазаревића, Тошића, и Бранислава Страњаковића под псеудонимом, јер је био средњошколац. Из Загреба је писао један ХСС-ов омладинац, Ерих Фрајскор. Кад је лист прекинуо да излази у јуну 1940, поред свих својих исплаћених дугова штампарији, лист је имао уштеђевину у готовом новцу од преко 4000 динара, што је употребљено за оснивање будућег листа *Реч*, који је почео свој рад 1. јануара 1941. године.

Демократи је имао једну искрену наклоност према напредним „антикомунистичким” листовима као што су: *Сељачко коло* Адама Прибићевића, *Нова ријеч* Већеслава Вилдера, *Радничке новине* Живка Топаловића, *Солидарности* Недељка Дивца, *Найпрег за народ* Михаила Илића. Лист се неутрално држао према великосрпским гласилима *Српски глас* и *Нова Србадија*. Дискусије је водио с хрватским *Дневником*, комунистичким *Новим стиудентом*, и Љотићевом *Ошацином*.

Поводом Давидовићеве смрти, која је представљала губитак за српски и југословенски политички рад, СДК је узео пуно учешће у испраћају овог политичког ауторитета. Стражу око Давидовићевог ковчега чинила је без прекида само Демократска омладина, али је било и људи СКК: Милорад Драшковић. У последњој поворци узели су учешће поред демократа студената, и омладина СКК-а, студенти земљорадници, социјалисти и радикали. На гробу Давидовићевом говорио је Полети, на првој комеморацији говорио је Родољуб Лазаревић, а на великој комеморацији 10. марта исте године у Соколској мatici говорио је Тошић. Омладина мора са жаљењем да саопшти да није примила ништа из Давидовићеве заоставштине. У широј организацији, изван студената, одржана је комеморација у којој су учествовали Никола Трифуновић, адвокат, некадашњи председник месног Београдског одбора омладине ДС, и Д. Тошић.

Настојања СДК-а у 1940. години да дође до образовања организације целокупне страначке Демократске омладине (на селу и граду) нису успела. Председништво са адвокатом Николом Радовићем и председништво месног Београдског одбора омладине били су сувише непокретљиви, а нису желели да предају пуномоћства за рад – студентима. Дошло је до састанака између остатака Централног одбора Омладине и студената, од којих су били присутни Полети, Балножан, Радовановић, Фрањо Бајец, Крстић, Лазаревић, и Тошић. Није дошло ни до каквих резултата. Клуб је био заузет, с друге стране, и сувише својим бригама и настојањима да се на Београдском универзитету продре у студентске масе.

Нову платформу СДК-а саставила је комисија са Полетијем, Комадинићем, Тошићем, Лазаревићем и Крстићем. Ова платформа је сва у духу социјалне немарксистичке демократије са потпуном фразеологијом из доба Француске револуције, почев од општег права гласа до уобичајених парола слободе, једнакости и братства. Поред видног истицања основе социјализације на социјално-економском плану, платформа је наглашавала право жена у политици, изричито је признавала три народна индивидуалитета и из тога један неодређени федералистички став. Потом, дошло је до наглашавања покрајинских интереса и покрајинских самоуправа у оквиру федеративних области. У спољно-политичком смислу наглашавала се независност и слобода народа и државе у оквиру једног балканског споразума а на основу колективне безбедности, која ће бранити мир и самоопредељење народа. Ова „нова” платформа најбољим делом била је она из 1939, коју је радила комисија са Ђурићем, Џингалашевићем и Тошићем.

Уз платформу је ишао и статут СДК-а у који се уносило да улазак у СДК обавезује на чланство у Демократској странци. Ту се и формално хтело да се покаже повезаност клуба и странке, иако је странка била врло толерантна према студентима. (Или нису просто били у радној могућности да се непосредно заинтересују за њихов рад.)

Средњошколски демократски покрет дошао је као последица „антикомунистичке” демократске реакције у доба велике „најезде” комуниста у средњој школи, најпре у облику некаквог „народног фронта” 1936–1937. и потом у доба чисте комунистичке акције 1937–1938. Вођ демократске акције био је у то време, 1938/39, у I мушкој београдској гимназији 16-годишњи Бранислав Страњаковић, да би се појавио у редовима студената демократа почетком 1940. Његова активност је била истраживачког и литерарног карактера и огледала се у издањима средњошколских часописа *Зора* и *Нови средњошколац*. Приликом поновљене Гепратове комеморације појавио се у име средњошколске демократске омладине летак стилизован од студента Крстића. Средњошколци демократи I и III мушке гимназије учествовали су као манифестанти на сахрани Љубе Давидовића фебруара 1940. године. У априлу појављују се представници неких других школа у жељи за новом организованом демократском акцијом: представници I, III, V мушке гимназије, и Трговачке академије. У школској 1940/1941, поменуте литерарне дружине средњих школа биле су у демократским рукама; литерарне дружине II и IX мушке гимназије биле су у рукама Српског културног клуба, а у комунистичким: литерарне дружине Учитељске, Средњотехничке школе, IV, VI, VII и VIII мушке гимназије као и I, II, и III женске реалне гимназије. После разнородних афера, најзад у 1940/1941, средњошколски листови *Зора* и *Нови средњошколац* нашли су

се у некомунистичким рукама. Ова велика акција комунистичке, демократске и српско-клубашке омладине навела је и љотићевце да се појаве на видело. Њихов рад није донео никаквих конкретних резултата – остали су и без утицаја на средњу школу и без икаквог удела у литерарним и другим друштвима средњих школа. Као и на Универзитету љотићевци су постојали али нису имали политичке снаге.

У унутрашњости земље Југославије, љотићевска омладина била је прилично јака у Чачку и Ваљеву, по принципу да се њихова организација појављивала тамо где су комунисти били врло активни.

У јесен 1940. установљен је Централни одбор Средњошколске демократске омладине при Студентском демократском клубу. Његов председник је био Чедомир Вукобратовић, секретар Будимир Тошић. Чланови – руководиоци по школама: Добрило Тадић (Трећа београдска у Његошевој улици), Страњаковић (Прва), Јанковић (Пета), Атанацковић (Трговачка академија), и надаље Тодоровић, Власта Стевановић, Зоран Хоћера, Миле Томић (Седма), Секулић (Седма), Панта Крстић (Трговачка академија). Делегати студената у овом средњошколском одбору били су Десимир Тошић и Новак Анђелковић.

Средњошколац Страњаковић се појавио са једном брошуром „Екстремисти на београдском Универзитету”. Клуб је издао још једну малу брошуру Албера Бајеа „Француска револуција” и најзад у другом издању Платформу Студентског демократског клуба (СДК) са мањим изменама које је кориговао М. Крстић. У измењеној платформи наглашен је федералистички став. Предлози о формирању Политичке школе од Р. Лазаревића и политичке библиотеке од В. Рашевића нису дошли у обзир из техничких али и из политичких разлога. Радне снаге су биле мале, а тренутци који су долазили нису нудили атмосферу којој су била занимљива или потребна идеолошка објашњења. Страњаковић је најзад ушао, као средњошколац у секретаријат студентске организације, иако је био средњошколац, јер је био борбен, радан и имагинативан, али није био популаран међу својим вршњацима.

„Савез студенџијске омладине”

Нови СДК је био свестан да са својим новим снагама не може да се бори сам, нити да има довољно ауторитета у борби против два непријатеља ондашње омладинске интелектуалне генерације: режима и, с друге стране, владавине комуниста на Универзитету. Прва сметња је била грађански менталитет – неутралство, апстиненције, а други, покушај да се сва решења нађу само у тоталитарним екстремним идеологијама левице и

деснице. После еманципације од УСО-а, у чијем оквиру није било ни једнакости ни слободе акције ни за коју групу до комунистичке, представници СДК-а неуморно су покушавали да дође до широке сагласности неекстремних студентских група на општој платформи која је гласила:

- 1) Аутономија Универзитета како од политичких режимских полицијских власти тако и од организованих агресивних партијских група, у ствари левих и десних екстремиста.
- 2) Независност и одбрана граница Југославије, демократски парламентарни поредак, потпуно економско-социјално преустројство државе и федеративно уређење уз признање три југословенска народна индивидуалитета.

Рад око те нове формације трајао је 4–5 месеци. У једном прогласу, који је управа СДК-а објавила у *Демократији* од 1. јануара 1940, а који је био упућен студентским клубовима Социјалистичке, Социјалдемократске, Земљорадничке, Самосталне демократске и Хрватске сељачке странке (ових последњих само за студенте на Београдском универзитету) – пледира се за нову групну формацију на Београдском универзитету у смислу групне платформе. На овај позив у прогласу није одговорио само студентски клуб Самосталне демократске странке. (То је била малена група војвођанских студената без икаквог идеолошког правца, под утицајем комунистичких елемената у оквиру Самосталне демократске странке.) Студентски клуб ХСС (Хрвати студенти којима је географски ближи Београд него Загреб) врло благонаклоно је одговарао на сам позив, али је одбио учествовање у формирању нове групације у Београду као што је увек уопште одбијао сарадњу с београдским студентским групама, ма колико да се према овима држао веома лојално. Представник Социјалистичке групе (Живко Топаловић), која је као група била непостојећа пре 1939, учествовао је стално у преговорима, али је та група ушла на крају у нову формацију скоро у страху да се појави под својим именом. Преговарачи су, пре него што је дошло до закључка споразума, посетили шефове демократских странака: Грола, Тупањанина (који је замењивао Милана Гавриловића, амбасадора у Москви) и Топаловића. У јуну 1940. дошло је до образовања једног студентског блока између демократа, социјалиста, радикала и земљорадника. Блок се звао „Савез студентске омладине”. Бивши главни преговарачи у име демократа ушли су сада у Извршни одбор Савеза – студент технике Илија Зечевић, Крстић и Д. Тошић, а у Главни одбор, који се имао састајати неколико пута годишње повремено, дошли би поред ове двојице још Родољуб Лазаревић, Миодраг Вучковић и извесни други чланови СДК. (Пред 27. март 1941. Савезу се прикључила омладина Југословенске националне странке која је била у опозицији после 1936. године.)

У месецу септембру појавио се манифест Савеза студентске омладине, који уопште није дошао до јавности, пошто је заплешен од полиције. Текст манифеста је преносио у циљу штампања секретар СДК Евгеније Јуришић, студент права, ухапшен од полиције у возу ка Крагујевцу, где је ДС имала неку погодну „страначку” штампарију. У том манифесту се у дужој форми објашњава формалан став према аутономији Универзитета, односно према студентским професионалним удружењима; потом се овај манифест изјашњавао за одбрану границе земље, без обзира на светске политичке комбинације. У октобру месецу, међутим, отказала је сарадњу у ССО земљорадничка нејака студентска група под утицајем вођства Земљорадничке партије, које је учествовало у влади Цветковић – Мачек, сматрајући учешће своје студентске групе као неопортуно и „ненапредно”, будући да је ССО био у отпору према режиму Цветковић–Мачек. С тим је завршена кратка и врло несрећна историја ССО. Савез студентске омладине био је мртворођенче – прекинуо је и да живи пре него што је уопште почео јавно да дејствује.

Доцније су одржавани углавном присни односи између социјалистичке Топаловићеве (од 3 члана) и наше демократске групе.

Генерација 1920-их 1941. године

Генерација рођена око 1920. године матурирала је 1938. године. То је генерација од родитеља који су прошли један светски рат, деца рођена у првој зори након рата, а сама дошла у зрелост у зору новог рата. Та веза, то опстајање између два светска рата, то црпљење снага и идеализма, покретљивост и схватање судбинских часова – носи ова генерација. Она је озбиљна, радна, осећа да се сломило нешто „велико” и „црно” кад су се они родили и да ће се ломити пред њима поново. Генерација која, потом, носи наслаге родитељске генерације искушења кроз један тежак рат.

Први представници те нове 1920. генерације јавили су се на крају 1938. – Миодраг Петровић, Марко Крстић и Десимир Тошић. Почетком 1939. Миодраг Петровић је одступио и отишао комунистима; на „његово место” дошао је Родољуб Лазаревић. Током 1939–40 од те генерације долазе Евгеније Јуришић, Добрица Ђорић, Иван Пајић, Михаило Наумовић. Активност пред сам рат 1940–41. била је сва у рукама генерације 1920. године; та се генерација одржала и током окупације. Млађе генерације, које су пристизале виделе су у тој 1920-генерацији један нови колектив, један временски срећни изданак и једну идејну основу младих радних снага.

- а) Шта је био основ вредности ове генерације?
- б) Које су њене заслуге за омладински демократски покрет?
- ц) У чему она није успела?

Ова генерација носи у себи један тихи невербалистички идеализам; тај идеализам није грађански већ више интелектуалног типа, али трајан, упоран идеализам. Овај идеализам није индивидуалистичког менталитета већ интелектуалистичког; ова генерација као да не познаје личне проблеме; она тражи радне функције место положајних титула. Ова генерација је радна, активна генерација. Она не носи собом вербализам западно-грађанског менталитета. Ова генерација чак има и сувише мало вербализма. Ова генерација није „лаичка”, „неутрална”, ни у једном друштвеном проблему; она има један конкретни динамични идејни став. Она није неутрална ни у социјалној, националној, ни у моралној сфери. Ова генерација није научно постављала ствар, али и није једнострана, „монистичка”; свака одлука носила је отисак социолошких проба и закључака, али као резултат отвореног, јасног и сигурног идејног става који се полако изграђивао у идеологију омладинског покрета. Ову генерацију красила је једна организацијска дисциплина, несвојствена грађанству и либералним-демократским елементима. Али увек далеко од униформизма и хијерархије.

Овој генерацији недостаје покретљивост, активна политичност, еластичност, тактика и пробојност; огроман недостатак талента за придобијање и вођење људи; слабо говорништво; слабе везе и недостатак додира са ширим масама, као и уопште неспособност везивања с људима.

Ова генерација носи у себи једну необичну неграђанску и нетоталитаристичку скромност и озбиљност како у индивидуалној форми, у приватном животу, тако и у политичком раду и животу. Најзад, ова генерација имала је један необичан полет и снагу да покуша да гради идеолошку визију модерне и напредне демократске мисли. То је ову генерацију разликовало од старијих генерација које су, или у духу либерализма и његове економске мисли, виделе у недогматичности исправно гледање, или оних, који су у водама левичарства, без храбрости да признају потпуно право марксистичкој мисли, обично у сервилности тој политичкој тези видели објективност својих гледања.

Ова генерација из 1920. је најпре пречистила оно основно – шта је демократско и недемократско. Она је дала својој групи један јасан и напредан (можда доста конвенционалан) идеолошки став, који у то време није имала нити је смела да га објављује ниједна грађанска или неграђанска партија. Она је организовала штампу, појављујући се са два гласила: *Демокраџ* и *Реч*. Она је организовала финансије: да без ичије помоћи може да политички ради. Она је рађала политички идеализам и политичку дисциплину, један идејни колектив. Она је имала некакав бескомпромисни став. Она је била упорна без „личних једначина”. Она је изишла на изборе без ичијег утицаја и потпоре у доба највећег страха од комуниста на Универзитету. Она је прва продужила рад после окупације, иако

није била потпомогнута ни од стране војске ни од стране партије. Она је потпуно самосвојна самостално организована снага. Она је прва посветила пажњу средњошколској омладини. Она је организовала своје ћелије у унутрашњости. Али, она није створила револуционарни занос и довољну пожртвованост, што јој је био циљ.

Ова генерација није успела да организује целу Демократску омладину нити шири њен сегмент. Она није успела да организује ни сву београдску Демократску омладину. Она није створила политички кадар. Од млађих генерација појавиле су се само ове снаге: Вељко Рашевић и Власта Стевановић, као способни за самосталан организацијски и политички рад. Од старијих чланова, односно од саме генерације – само онолико чланова колико је било у Извршном одбору за време окупације – Тошић, Лазаревић, Крстић, Ђорић, Јуришић, Милутиновић.

Овде нема правдања. Постоји само један објективан тренутак. Ова генерација рађала се у раду од децембра 1939. до октобра 1940, потом била у свом потпуном и независном замаху од октобра 1940. до марта 1941 – дакле свега 6 месеци рада у миру у држави.

Почетком новембра месеца 1940. одржана је нова скупштина СДК-а. Општи реферат о раду клуба дао је секретар Марко Крстић, пошто је скупштину отворио Андра Полети. Потом је о политичком положају у земљи и свету говорио Р. Лазаревић. Најзад је дата разрешница старој управи. Кандидациони одбор с Крстићем, Милосављевићем и Ђајом предложио је на скупштини 8. новембра за новог председника СДК-а Десимира Тошића, студента права из Београда. Овај је саставио управу која је изабрана: потпредседник Р. Лазаревић, секретари Илија Зечевић и Радован Стевчић, благајна М. Вучковић, књижничар Добрица Ђорић; чланови: М. Наумовић, Алојз Хирш, Александар Рак, Драгољуб Полети, Младен Броћић, Бранко Милић, Љиљана Андрић, Мирјана Петровић, Петар Шуменковић, Слободан Ђорђевић, Бранислав Чакаревић. После избора говорио је нови председник.

После месец дана рада замењени су због недовољне активности из секетаријата И. Зечевић и Стевчић са Е. Јуришићем и Татјаном Пелеш. Благајну је преузео Александар Рак, члан управе. Њему је придодат М. Милутиновић за радну финансијску комисију која је тражила ванредне изворе новца и требало је да располаже тим ванредним приходима.

На првој седници Клуба организована су и посебна руководства: за женску омладину – Љиљана Андрић; правничко – Крстић, Е. Јуришић, Слободан Ђорђевић, Новак Анђелковић; техничко – Хирш, Делари, Наумовић, Рак; медицинско – Драгомир Полети, Броћић, Властимир Тошић, Иван Пајић. За делегате у средњошколској омладини били су делегати у

име студената – Д. Тошић и Анђелковић. Потом су изабрани: културни одбор – Полети, Радовановић, Крстић, и дисциплински суд – Добривоје Протић, Ђаја, Слободан Петровић. Доцније је Ђаја замењен Иваном Пајићем. Ова руководства била су каткад, као у првом случају, више радног него формалног карактера.

У децембру месецу студентски демократски покрет задесио је први омладински губитак – умро је омладински „староста” Дојчин Бакић. Из црногорске министарске породице, тих, миран, без динарског вербализма, са необично јаком правничком ерудицијом и једним ретко вештим новинарским пером, Бакић је био од оних нежних хуманистичких духова, пун убеђења, чврстине става, али и такта и демократичности. Дипломирао је право. Бавио се партијским новинарством; био је један од стварних уредника *Огјека*, поред Трипка Жугића и др Драгомира Иконића. Сарађивао у *Демократију* и потом припремао се за први број *Речи*. Туберкулоза, која га је без прекида држала у постелји, у чијој је топлини он радио – без сунца, без улице, без додира са људима, он са сјајем у души, дете народа, његових осећања, идеализма, полета, радозналости – пао је у децембарском мраку пред велику зиму српског народа и Југославије. Пред гробом другови су га држали на рукама, последње збогом рекао му је у име омладине Андра Полети. У новом првом броју *Речи* од 1. јануара 1941. опростио се с њим Д. Тошић. Божидар Влајић сматрао је за потребно у једном дугом некрологу од четири ступца у *Правди* да изрази захвалности своје и Демократске странке – борцу, раднику, омладинцу Дојчину Бакићу. У студентском клубу била је посебна комеморација Д. Бакићу; говорио је Д. Тошић, а Марко Крстић читао његова два чланка из *Демократије*.

Организација у унутрашњости

Већ током целе 1940. године покушавао је секретаријат СДК-а да ухвати везе са људима из унутрашњости Југославије. У том смислу више су иницијативу у рукама имали центри из унутрашњости него људи у СДК, презаузети самим радом у клубу. Реч је више о појединцима, који се у том тренутку једне спонтане и демократске реакције против омладинске комунистичке активности, јављају демократском центру око СДК.

Најјачи демократски омладински центри у унутрашњости били су у Македонији – Прилеп; у Источној Србији – Пирот и Ниш; у Западној Србији – Чачак. Војводина, Босна и Херцеговина и Црна Гора не могу се много похвалити нашим организацијама. У Призрену је водио једну велику средњошколску организацију богослов III године Ратко Радибратовић. Дobar организатор, добар театрални говорник, добар снабдевач пропагандним материјалом и упутствима и директивама, он је умео у дис-

циплини, раду и борбености да држи један широк и јак интелектуални круг. Та приврженост и оданост ишла је чак дотле да је та организација, једина после чачанске, слала материјалну помоћ СДК-у. Потказан од љотићеваца у самој Призренској богословији, Радибратовић је крајем 1940. искључен из Призренске богословије, па је интервенцијом Демократске странке (Божидара Влајића) продужио школовање у Сарајеву. Поред Призрена на Косову, у Македонији је почело преко још једног не превише поузданог студента Економско-комерцијалне школе, Жикића, да се ради у омладинском центру у Скопљу.

У западној Србији најјачи центар био је у Чачку. Ту је било, као и у Призрену, неколико десетина припадника Чачанске гимназије. Снабдевен материјалом и упутствима, Чачак је требало да постане јак извор људства. У Чачак је био слат један од вођа демократског омладинског покрета М. Крстић. То је било још у фебруару 1940. Од тада па до краја ове године Чачак је био јако омладинско упориште. Главне снаге у том крају били су: Младен Броћић, Туцовић, Нешић, Пантелић, Лазарјан, Максимовић, Шибалић. Поред Чачка покушали су да раде у Гучи – Броћић, у Ужицу гимназиста београдски Добрило Боба Тадић, у чајетинском срезу богослов Радибратовић из Призрена, односно из Сарајева. У Крагујевцу, Ваљеву непозната нам данас имена.

У Берану у Црној Гори јавио се један судски приправник чијег се имена не можемо сетити. У Босни се јавио пред крај 1940. један муслиманско-српски омладински центар који је сарађивао у листу Сарајева *Демократија* и који је одржавао везе са Демократском странком а није стигао да ухвати везе са београдском Демократском омладином.

Много изгледа за рад било је у Суботици на Правном факултету, где је омладина била напредна а некомунистичка. Ипак, није се ухватила никаква позитивна веза.

У моравској Србији дипл. инж. Михаило Недељковић покушавао је и полазило му је доста за руком да организује омладину у Параћину. У Нишу је био руководиоца Милан Слепчевић, коме је нарочито за време окупације помогао Предраг Ч. Џунић. Доста јаки центри у Књажевцу, Зајечару, Кучеву не могу данас да забележе запамћена имена руководиоца Демократске омладине. Пирот је био најјачи демократски омладински центар. Руководиоци су били: Жика Миленковић, Стевчић, Џакић, Предраг и Слободан Џунић. У Пироту смо имали и месну студентску организацију на челу са Миленковићем из Беле Паланке. У средњој школи истакао се радом Предраг Ч. Џунић.

Реч

Онемогућавање од стране цензорске полиције, техничка и стилска слаба обрада, слабе финансије и недостатак непосредних веза са ДС – онемогућили су редовно излагање *Демократија*, чији је последњи 6. број изишао у јуну 1940. године. У јесен 1940. један круг СДК-а састављен од Наумовића, Зечевића, Рашевића, Ђорића, Јуришића, Лазаревића, Крстића, Тошића, средњошколца Страњаковића, покушавао је да окупи један круг младих интелектуалаца који би радо на прихватљивој линији радили на стварању једног одмереног али не-партијског часописа. Ту групу сачињавали су др Воја Грол, др Слободан Ђокић, Миодраг Марковић, др Драгаш Денковић, др Циле Градимир Цветковић. Од целог овог друштва у оснивачком одбору остали су само Грол и Цветковић. Сви ови интелектуалци оклевали су да у брзом року изиђу са објављивањем часописа, али захваљујући иницијативи СДК часопис се појавио, као и *Демократија* – годину дана раније – 1. јануара 1941. године. Часопис се звао *Реч* – лист за социјална, политичка и културна питања. Излазио је сваких 20 дана на 32 странице 1/8 формата. Појавило се свега 4 броја. Уређивачки одбор су сачињавали: др Војислав Грол, Марко Крстић и Родољуб Лазаревић. Технички уређивачки одбор су водили студенти технике Наумовић и Зечевић. Часопис је носио у сенци кип америчке слободе и скицирана слова *Речи*. Администрацију је водио као и у *Демократију* – Вељко Рашевић. Најстарији сарадник био је Живојин Балугџић, потом млађи Чех Јан Визек, најзад Слободан Ђокић, Војислав Грол, Градимир Цветковић, Крстић, Ђорић, Душко Ђонових, Тошић, Љиљана Андрић, Зечевић, Мирјана Петровић, Татјана Пелеш, Вељко Рашевић, Сава Боснић. Лист је водио полемику са часописом *Животи и рад* Михаила Арсића и *Правном мисли* поводом дефетистичког написа професора Живојина Перића. Сељачко коло нашло је гостопримство у редовима *Речи*. Најзад, најзначајнији је уводник Родољуба Лазаревића у 4. броју *Речи* поводом догађаја у марту 1941. Нажалост, после 1. марта није се појавио ниједан број *Речи*.

Држање полиције у то време према овом врло обазривом получа-сопису било је необјашњиво. С једне стране, није било дозвољено да се начини ниједан покрет речи ни мисли против нацистичке Немачке; али је цензура била још оштрија у држању часописа према совјетско-немачком пакту 1939, према СССР-у, његовој унутрашњој или спољној политици. Најобичније цифре из *Сељачког кола* цензура није допуштала да уђу у *Реч*. У фебруару 1940. у лист није могао ући један од ретких полемичких есеја Десимира Тошића о „Совјетском федерализму”. У исто време *Политика* и сви други листови доносили су дуге наводе професионалних совјетских агената, као што је био Федор Махин.

Избори 27. јануара 1941.

Избори на факултетима у Београду за Потпорно удружење најављени су већ у октобру 1940. за месец децембар исте године.

Потпорно удружење је било удружење које је примало новац од студентске уписнине и располагало ванредним помоћима и позајмицама за сиромашне и за издржавање студената. Преко овог удружења вршио се невероватан утицај на студентску масу. Поред стручних удружења, Потпорно удружење је било исто тако једна врста представничког удружења. Културна и спортска удружења нису била занимљива. Политичке организације су формално биле изузете са Универзитета. Раније, пре 6. јануара 1929. постојало је представничко опште студентско удружење „Побратимство” које је државним ударом 6. јануара укинато. У том удружењу било је пропорционалног система и тајног гласања. Сада је овај систем задржан само за Потпорно удружење. Међутим, у стручним представничким и радним студентским удружењима остало је јавно право гласа и систем мајоритета.

Предвиђени избори за децембар месец 1940. одложени су због ванредних изгреда које су изазвали љотићевци, вероватно заједно са полицијом на Техничком факултету. Љотићевци су ушли са оружјем на факултет, тукли комунисте који су бежали на врата факултета, где их је чекала полиција и хапсила. Љотићевци, знајући за предвиђене изборе, немоћни да иступе на њима и добију битку, решили су се на систем заплашивања и стварања скандала. После овог покушаја „продора” љотићеваца на факултет, терор комуниста постао је јачи, тако да демократско истицање листе није дошло у згодан час. Као што постоје и други разлози.

Припремање избора на факултету прошло је у врло грозничавој и нервној агитацији. Комунисте је изненадила појава демократских група. Заиста, у оним часовима општих уљуљкивања у тешким таласима совјетофилства требало је имати грађанске храбрости и иступити и бити чисте савести у погледу циљева и метода рада на Универзитету, па се супротставити комунистичкој „страховлади” на Универзитету.

Универзитет је у току ректоровања ретко доброг Драгослава Јовановића био у власти комуниста. Нови ректор инж. Мицић држао се савесније и објективније, али немајући потпору професора није имао снаге да иступи, већ је више рачунао на време које ће уз нашу акцију савладати комунисте и натерати их на рад и објективност. Састанци, које смо тада имали с ректором Мицићем, задовољили су потпуно нашу групу. Он је био спреман у границама могућности да нам одмах изиђе у сусрет. Декан Техничког факултета држао се индолентно, а декан правног Ђорђе Тасић био је без живаца и одлучности.

Састанак, који су имали носилац листе Правног факултета Марко Крстић, представник у Главном бирачком одбору Родољуб Лазаревић и представник СДК-а Д. Тошић, с професором Ђ. Тасићем, Ј. Ђорђевићем, М. Радојковићем још у децембру месецу, није донео никакво побољшање ситуације. Демократски представници су тражили да се омогући слободно политичко агитовање и слободан рад на факултету. Требало је „забрани” студентима са других факултета да долазе на Правни. Комунисти су тада мобилисали на свим факултетима, где се нису појавиле опозиционе демократске листе, своје људство и слали на Правни и Технички факултет. Потом та огромна маса у датим часовима није давала никоме да дође до речи, и претила је батинама и смрћу.

Међутим, држање, често пута и попустљиво, наше демократске опозиције није дало могућности ни у једном часу да дође до физичког сукоба. Опозиција је деловала полако, без жестоких говора и налетања, више разговорима и лецима, писаним академским речником, упорно наступала без развијања политичких теза. Ова су се кретања развијала око следећег основа: слобода науке је аутономија научних институција. Основ те аутономије је узајамно поштовање њених права од стране спољних сила – власти, и од унутрашњих снага – студената. Аутономију ће срушити полиција, која жели да влада на Универзитету, исто онако као што комунисти већ владају на Универзитету.

Да режим види у универзитетском политичком телу плуралистичко јединство студентских снага, које су изражене слободном вољом студената, он не би имао храбрости ни да покушава да се увуче на Универзитет. Међутим, кад види диктатуру Комунистичке партије, режим је спреман да ради на томе да ову диктатуру замени својом. Нереди на Универзитету су последица међусобне нелегалне борбе за потпуну превласт двеју тоталитарних екстремних група, за владавину тоталног „терора” у овој школи, будући да за себе немају никаквих могућности да раде у самом народу. Други разлог био је у овоме: Демократска опозиција је сматрала да политички живот на Универзитету треба да буде слободан. На ово нису пристајали ни „Словенски југ” у режији владе ЈРЗ, ни Љотићевци, ни комунисти; ови последњи тражили су да Универзитетом управљају *a priori* као „народно” или „социјално” студентство. Али, и поред слободног политичког живота на Универзитету, демократи су сматрали да Универзитет не треба да буде балканска народна скупштина, да се убиства и пребијања сачувају за народне зборове, а не за школске клупе и катедре...

Љотићевци после избора на Техничком факултету нису ни помишљали на јавно политичко иступање. Исто се дешавало и са владиним „Словенским југом” који је фактички нестајао. Али су се трудили да не-

колицину својих људи трајно понуде опозиционим листама. Тако се једна група нудила на Медицинском факултету, која је одбијена. На Техничком изгледа да су успели њихови симпатизери на нашој листи – на листи Вере Полети. На Правном су многи одбијени, али су се убацила двојица. Једног су открили комунисти и тиме доста нашкодили нама; а другог су открили сами демократи у догађајима 27. марта. То су била двојица, један из Прокупља, а други из Крушевца. Мислим да је била реч о неком студенту права Поповићу.

Држање Демократске странке било је врло занимљиво. Изборима је био усхићен једино пријатељ студената Божидар Влајић, адвокат. Он је сматрао великом снагом, полетом и храбрости – наш иступ! Остали, више или мање пријатељи у странци видели су у томе један велики неопортунизам и неполитичност. У оно време великог комунистичког и совјето-филског таласа било је смело изићи на изборе против комуниста. Али то је била једина могућност да се афирмише демократска група као солидна, објективна и либерална, озбиљна студентска снага. Ми смо имали или да будемо комунисти, или, да са својом апстиненцијом будемо ближи љотићевцима, којима смо били даље самим иступом и на тај начин сарађивали са комунистима на једном терену као што су избори, који су за „револуционарне” снаге били и сувише „грађански”.

Комунистичко држање било је занимљиво. Управо, најпре су не схватљиво прихватили да неко сме уопште да се појави на изборима као посебна снага. Потом су оштро реаговали. Зато смо скупљање потписа за листе као предлагаче и кандидате за делегате у Потпорном удружењу, које се бирало по принципу тајног гласања и пропорционалног система – вршили у кафани „Шуменковић” (преко пута факултета), како би се избегли комунистички притисци или изгреди. Нисмо смели да скупљамо потписе на самом факултету. Шуменковића кафана у Булевару краља Александра припадала је Марку Шуменковићу, члану Главног одбора Демократске странке.

Када су листе састављене на Правном и Техничком, покушали су на све начине да им оспоре вредност, јер су имале неке формалне недостатке. Чак су пронашли и фалсификате, којима смо ми подлегли с обзиром на случај оне двојице љотићеваца. Бирачки одбор није дозвољавао да се одбију листе. Професори, изузев др М. Бартоша и професора др Јосифовића, држали су се благонаклоно према нашој опозиционој листи. Техничко-правни одбор са Радовановићем, Лазаревићем и Наумовићем начинио је низ техничких грешака приликом састављања листа. После ових погрешака најезда комуниста је била прејака и врло оштра. Сваки разговор на факултету био је онемогућен. О јавним говорима ни речи. Екипа руководилаца на Техничком била је потпуно слаба за политику.

Говорио је само једном један од наших кандидата, Рак. На Правном је говорио Јуришић, покушавао једном приликом носилац листе Крстић, али је био скинут с говорнице. Међутим, место њега покушали су да говоре Ђорђе Радовановић и Иванка Тупањанин. Комунисти су их свукли са говорнице тако оштро да се Иванка Тупањанин, и поред све своје озбиљности, морала решити на тучу и „уједање”. (Жена је била иначе председница Удружења студената правника у доба Уједињене студентске омладине.)

Међутим, наша главна и једина победа, и као снаге – то је уопште појава сама на изборима 27. јануара на Београдском универзитету. Два месеца пре државног удара и два и по месеца пре пропасти Југославије! Избори су од децембра после изгреда на Техничком факултету били одложени за јануар. Пред саме изборе, пошто је онемогућено одбијање демократске листе, комунисти су се потом држали потпуно смирено и колегијално, јер су се били забринули тренутно за своје позиције.

Руководиоци демократе на Медицинском факултету су, пошто су Пајић, В. Тошић, Љубица Ђаја и други преко три недеље безуспешно покушавали да образују листу, одустали најзад од тога. Покушај да се јави демократска опозиција на Пољопривредном факултету, где је некад био апсолвент Анта Антић, наш руководиоца, није успео јер су наши људи били потпуно слаби и кукавице, а други део наших, опет из Источне и Јужне Србије, из кукавичког опортунизма приближио се комунистима. Филозофски факултет није могао доћи у обзир. Женски руководиоца Љиљана Андрић није успела да дође у додир с неутралном женском омладином. Наш један добри пријатељ Владан Недић није био ни у каквој могућности да реагује политички, мада је активно сарађивао у књижевној рубрици *Речи*.

У самом клубу поред самог организацијског одбора од Радовановића, Лазаревића и Наумовића, био је централна личност носилац листе, Марко Крстић, главни агитатор Јуришић и изврстан полемичар Сава Босић, иако формално није био члан СДК. Од стране СДК-а одређен је за носиоца листе на Правном факултету студент права Марко Крстић, члан СДК-а, ван управе, један од уредника *Речи*, један од стварних вођа студентског демократског покрета. Миран, врло тактичан и хладнокрван, једне лепе ерудиције, млада и лепа фигура, Крстић представља једну нову младу привлачну политичку фигуру. Његово име није било још јако политичко. Он је могао окупити неутралне студенте. Није био говорник, ни вербалиста. На факултету се иначе није могло говорити. Прва после Крстића на листи била је руководиоца женске омладине Љиљана Андрић. Представници демократске опозиционе листе у Главном одбору били су

потпредседник СДК-а, уредник *Речи* Р. Лазаревић и М. Милошевић, председник клуба студената града Пирота.

На Техничком факултету ствари су стајале горе. Јаки људи су били дипл. инж. Недељковић и Делари. Један је био изишао са факултета, дипломирао, а други без воље да учествује на тако одговорном и истакнутом месту, мада је помагао саме изборе и био представник у Главном бирачком одбору са Илијом Зечевићем. Млађе снаге демократске омладине као Наумовић, Бранислав Матијевић, Александар Рак, Алојз Хирш, Вера Полети били су исувише непознати и мало политички образовани, тако да нису смели ни да приђу уопште дискусији и борби на факултету. Цела пак психолошка ситуација на Техничком факултету била је необично компликована. С једне стране, техничари су били мало „политични” у поређењу с правницима; друго, главно политичко вођство и активне снаге биле су на Правном; и најзад, крвави догађаји у децембру са изгредима љотићеваца на Техничком заплашили су потпуно студентску масу. На крају је клупски избор пао на Веру Полети, студенткињу технике. Она није била дотле члан СДК-а. Тада је постала. Била је сестра некадашњег председника СДК-а Андре Полетија, докторанта права.

Што се тиче самих учесника на листи, однос према другим политичким снагама био је следећи. После пропасти идеје о сарадњи извесних мањих група, као што је био Савез студентске омладине, чији је носилац био Тошић, искуство стечено у СДК-у, формирало је мишљење да се не треба обраћати групама које стварно као снаге и не постоје. Зато су појединци из ових кругова учествовали на листама али ван група, тако да се није имало никаквих тешкоћа. „Социјалистички семинар” који је гајен великом негом СДК-а, није окупљао више од 3–4 члана који су сви, без дискусије, учествовали на листи Марка Крстића. Од младих радикала била су свега двојица, који су исто тако били на листи. Земљорадници су неодређено били обећали учешће, али кад је дошло до потписивања листе, одустали су. Ту је био тежак губитак у Иванки Тупањанин која је, притиском свог оца, Милоша Тупањанина, одбила да учествује на листи као заменик Марка Крстића, али је била одлучан агитатор на Правном факултету.

Како стоји ствар у односу на Омладинску секцију Српског културног клуба? Ова клубашка група била је у могућности да сама подигне листу на Техничком факултету, а можда и на Правном и Филозофском. Међутим, у круговима СДК-а, најпре се мислило да су они и сувише амбициозни и искључиви, да би желели да учествују заједно на листи са једном демократском групом. Доцније, кад се они нису појавили на изборима, пао је предлог да се с њима сарађује и на томе се нарочито инсистирало у нашој Управи. Али, аргументи, који су дошли са супротне стране,

били су недовољно убедљиви. Српски културни клуб јавио се у штампи и на Универзитету као потпуно шовинистички, великосрпски па чак и екстремистички клуб са великим претензијама. Понашање у стилу на улици и на факултету није било академско. Сарадња са њима, после комунистичких оптужби да су реакционари и „љотићевци”, донела би демократама неколико добрих десетина гласова, али би на политичком Правном факултету одузела неку десетину гласова, а потом би реакција комуниста била физичка, каква није могла бити према неутралцима и демократама, а каква би била после „општег фронта реакције”. У последњем часу, по иницијативи средњошколца Страњаковића, председник Тошић, у име листе Марка Крстића, био је позван у Српски културни клуб. Кад су видели да су демократи успели да подигну листу, онда је било криво младима у СКК што се они не могу афирмисати. А нису хтели раније да ступе у контакт са СДК-ом. Сад кад је после великих мука цела листа готова, кад су објављена имена носилаца листе, сад су они демократама упутили „позив на сарадњу” и то да се уклони „несрпско” име Вере Полети, и да се замени њиховим чланом. На то се није могло ни технички ни политички пристаћи. Пристајало се на то да половина делегата буде из омладине СКК, иако је то било пред саме изборе. А на друго се није могло. Још је био предлог да се они сами јаве на Филозофском и да ће их тамо демократе помоћи. Они нису хтели да раде на новом терену. Омладина СКК-а је била огорчена. Мада сав у чисто антикомунистичкој психологији, ношен породичном традицијом Милорада Драшковића старијег, СКК наредио је својим члановима да не смеју гласати за демократске опозиционе листе. То је био израз њихове идеолошке антикомунистичке битке...

Један члан СКК, Мишко Тодоровић, који је био на листи М. Крстића, био је избачен из СКК-а зато што је учествовао у борби против комуниста на Београдском универзитету – то је била стварност грађанских идеалистичких национализама и конзервативизама!

Скупљање потписника листе није било лако. Прво број људи, а потом атмосфера да се потписи нису могли скупљати на факултету и на слободи, већ у кафани Александрове улице. Требало је скупити на пример на Правном факултету – имена 75 делегата, 35 заменика, 40 предлагача, 10 представника у бирачким одборима, укупно 155 студената.

На Правном факултету су били у самим бирачким одборима Андра Полети и Петар Ћирковић, први неактивни члан СДК-а, а други пријатељ вођства СДК-а. Показали су се ипак, обојица, добро на изборима, јер су онемогућили разне фалсификате спремљене са комунистичке стране.

Средином јануара одржана је конференција делегата кандидата на Правном и Техничком факултету. председавао је Марко Крстић, секретар је био Илија Зечевић. Говорили су најпре представници руководства,

односно носиоци листе М. Крстића, потом врло лоше Вера Полети. У име руководства студената Медицинског факултета изјаву је дао Властимир Тошић. Говорили су потом Мирјана Петровић, Евгеније Јуришић, Алојз Хирш, Рак. Десимир Тошић је завршио конференцију једним полетним говором.

На сам дан избора, поред самог Правног факултета, нашла се једна организацијска група Демократске странке на челу са великим омладинским пријатељем Војом Соковићем, која је требало у случају изгреда да интервенише у корист наше опозиције. Представници специјалне полиције Управе града Београда били су такође у близини, очекујући изгреде који се нису догодили, на њихово чуђење и дивљење. Није дошло ни до каквог изгреда. Хладнокрвност и тактичност, па чак и са попустљивошћу, победили су.

Резултати су били следећи: на Правном факултету листа комуниста односно „Јединственог студентског покрета” добила је 355 гласова и 48 делегата у Потпорном удружењу, листа Демократске опозиције добила је 198 гласова и 27 делегата. На Техничком факултету комунистичка листа добила је скоро 500 гласова, а листа Вере Полети 185 гласова. На Правном факултету је изишло на изборе свега 12% студената факултета који је тобоже био сав „политички”. Од тога су комунисти добили 7% гласова студената, и то „Јединствени студентски покрет”. Демократи су добили од свег студентства 5%. Од оних, који су учествовали у политичкој изборној борби, демократи су имали у време једног физичког и психолошког „терора” преко једне трећине – 35,6%.

Комунисти су били стварно тучени. Демократи су ушли на Универзитет као академски противници и добили право говора и слободу расправе, која није никад повређена али захваљујући њиховој политичности, напредности и тактичности. Демократи су на Универзитету постали пуноправни грађани. Без узбуне делили су сада летке и свој лист *Реч*, и слободно дискутовали. То је било тактичко повлачење Савеза комунистичке омладине Југославије (СКОЈ). После неколико дана од избора, демократе су добили позив да се врате као пуноправна група у УСО (Уједињену студентску омладину), која је још увек формално постојала. Демократи су одбили, јер су сматрали да УСО не постоји. Од некадашње мале групе, после годину дана комунисти признају демократе као групу и поштују њихово право говора и рада.

Победа демократа била је скоро потпуна. Комунисти су ипак успели да саботирају да у дневној штампи изиђу резултати избора. У једном реакционарном режиму комунисти су успевали да информације не изиђу на видело!

Догађаји, који су долазили у фебруару и марту 1941. онемогућили су да се увиди велика победа на изборима и њихов значај, као што ће ти догађаји онемогућити да се уопште демократска група развија у миру и слободи, група која се тек била родила.

Догађаји у марту 1941.

Догађаји у фебруару 1941. године су пренапели живце. Немачка је ушла у Бугарску и стигла на грчку границу. Грци су се успешно тукли против Италијана. Турска је ћутала. Руси су покушали да продру помоћу тамошње власти – у Бугарску. У Бугарској велико превирање. Социјалистичке, земљорадничке и демократске партијске снаге устају против владајуће политике и сарадње са Немцима, али се оглађују и од комунистичког хушкања и идејног терорисања. Енглеска „хушка“ народе на Немачку, иако зна да су народи разоружани и да их не може помоћи.

Мала Антанта и Балкански споразум не постоје. Владајући Бугари објављују претензије на делове Југославије (Македонија). Југославија у сумњивим односима са Англоамериканима, у неизвесним односима са Немачком и Италијом, са Совјетским Савезом у полтронским односима. Совјетска пропаганда цвета! Југославија, сама изнутра, у српскохрватском сукобу. Мачекова једнострана политика према Цветковићу и Круни. У српском народу, Влада без икаквог ауторитета. Спољна политика без икаквих знакова одређености са водећим људима пуним неповерења код народа. Народ је могао ћутати и не тражити рачуне од Николе Пашића и Милована Миловановића, али не и од Цветковића и Цинцар-Марковића. Монархија је била потпуно уздрмана већ на питању Конкордата и споразума Цветковић–Мачек. У спољној политици Павле је требало, као једна од ретких непопуларних личности, да монархију дефинитивно онемогући у народу.

Студентски демократски клуб је изишао у фебруару и почетком марта два пута пред јавност – потпуно одмерено и академски. За омладину је био само један принцип светиња – независност и слобода народа и државе. Тој политици треба све подредити. Траже се људи народног поверења да се држава преко ноћи не прокоцка. Што се иступало овако сталожено у овим прогласима има се захвалити Милану Гролу и Божићу Влајићу.

После мучне ситуације у фебруару, кад је напетост достигла врхунац, дошло је до интервенција у марту месецу. Милош Трифуновић је посетио Кнеза-намесника Павла, а Грол Цинцар-Марковића. Издат је проглас народу у име Народне радикалне, Демократске, Социјалистичке

и Југословенске националне странке. Вршен је претрес у становима и канцеларијама шефова опозиционих партија. Идеја – да шефови партија, и људи СКК, изиђу на улицу и позову народ на демонстрације – није успела. Тражило се једно и основно: да се не приступи Тројном пакту, као услов да се сачува независност државе, слобода нације и неутралност. Марта 20. поднели су меморандум Намесницима: студентски клубови демократа, радикала, социјалиста и Југословенске националне странке. Земљорадници су у последњем часу одустали, мада су у начелу били потпуно огорчени непријатељи Тројног пакта. Меморандум су носили од демократа и у име социјалиста Д. Тошић и Радован Стевчић, председник националистичког клуба Радовић (погинуо у борби против партизана у Црној Гори) и председник студентског клуба радикала Радовановић. Намесник Павле није нас, разумљиво, хтео примити, ни Министар двора коме смо ми желели лично да предамо меморандум и дамо објашњење и поставимо питања. Примио нас је шеф кабинета Министра двора, примио меморандум, тражио да се потпишемо на меморандуму, што ми нисмо учинили ни пре ни доцније. Потом смо ми дали објашњења нашем ставу. Шеф кабинета је дао одбрану, бранио патриотизам Намесништва, напао Удружену опозицију оптужујући је да жели у тешким данима по земљу да јој наметне власт. Овај меморандум није изишао пред јавност.

Сваког тренутка било је речи о томе да се изиђе пред јавност и да се на устанички начин одбије сарадња са Немачком у смислу Тројног пакта. Грађанска маса је била без организације, а политика вођства није имала могућности; пролетаријат је био једна очигледна мањина; сељаштво, непросвећено и неорганизовано али са много националних и политичких инстинкта. Тако се очекивала акција без много стварних снага, али са много вербализма и суза. Дана 25. марта видели смо Трипка Жугића како, са сузама у очима и црногорским узбуђењем, говори да се њихова генерација тукла са жандарима, а данас цео српски народ само гунђа...

У данима 23, 24. и 25. марта – дакле, пре потписивања Тројног пакта, трају спонтане демонстрације у Београду: основне школе, женске и мушке гимназије – све је запаљено и ври. Протестује се против владе, Намесника. Носе се тробојке, слуша јавно Радио Лондон на часовима. Марта 25. ни у једној гимназији и на Универзитету није било предавања. Студенти и гимназисти објавили су народну жалост. Комунисти не учествују.

Држање Комунистичке партије Југославије

Од 26. августа 1939. комунисти су заступали гледиште – бар је такав утисак – да у дилеми између „бранити независност државе” и на тај начин бити у савезу са Англосаксонцима, или предати се Немцима –

треба се предати, побећи у шуме или се погађати са Немцима и „чекати на светску револуцију”, коју треба офанзивно са совјетском војском да води Совјетски Савез! На тој линији, на линији дефетиста, они су се пропагандно сручили на Француску, Велику Британију, Белгију, Холандију. Југославија је била сва излепљена или исписана по зидовима паролама: – Доле рат, Доле лондонско-париска реакција. Леци, прогласи, говори, хушкања, били су преплавили земљу 1939. и 1940. године.

Народ наш у доба мира страначки реагује; у доба рата има смисла природно за колективна окупљања. С једне стране, његова инстинктивна политичност да мора да се брани, а с друге стране, појачана англосаксонска пропаганда учинила је да је комунистичка пропаганда била тучена.

25. марта потписивање Тројног пакта. Цео Универзитет ћути. Некад се штрајк објављивао редовно, да би се бруцоши на то научили, потом штрајкови због тога што Ректорат није убио неког љотићевца, а данас при потпису Тројног пакта, мртва тишина! И то они људи који су пре 26. августа 1939. тврдили да ће Југославија потписати Тројни пакт и да треба у том случају дизати одмах народ на устанак. Нико у то није веровао...

25. марта увече састао се пленум управе СДК-а, чланови свих одбора и многи руководиоци. Закључило се да се ујутро одмах, 26. марта, иде на све факултете (средње школе су биле већ у штрајку, потпуно спонтано, независно од ма кога) и тражи како од студената тако и од студентских удружења, са којима нисмо били у пријатељству али их нисмо хтели заобићи – генерални штрајк. Наши руководиоци на Медицинском факултету, због сурове комунистичке организације (Дража Марковић), нису успевали ни да говоре. На Техничком и Правном дошло је до врења. Комунисти сами тешко су схватили а још теже могли да подупиру – пасивност према нацистичкој Немачкој. Демократски представници (Тошић) дошли су у додир са комунистичким покретом (Рифат Бурџевић, Жика Петровић) и тражили општи генерални штрајк. Почело се говорити јавно у аулама. Комунисти су нас поново позвали у Уједињену студентску омладину. Ми смо изјавили да је то једна патка за полицију, да ова организација не постоји, нарочито не за нас. Онда су нас упутили на одлуку Акционог одбора свих студентских удружења. Ми смо то одбили, јер смо претпоставили да се чека на наређење Комунистичке партије. Ми смо тражили да се студенти одмах спонтано одлуче и да изиђу на улицу. На Техничком факултету била је ситуација једноставнија. Тамо се чекало на политичке одлуке Правног факултета. Оне нису стигле до 11 часова. У то време дошли су на Правни факултет демократски и комунистички руководиоци са Техничког факултета.

Да би се одуговлачило и да би се показао либерални режим на Београдском универзитету – комунисти су позвали студентство на јавну дискусију.

Конференцију је отворио комунист Рифат Бурчевић, потом су говорили демократи Тошић, Лазаревић и студент права Миливоје Васић, и један члан СКК, који је био на изборној листи Марка Крстића, Мишко Тодоровић. Конференцију је закључио Рифат. Остављено без одлука, студентство је било изненађено и запрепашћено. У једном тренутку појавио се секретар демократа – Евгеније Јуришић, скочио на клупу и дао изразе у тешким, увредљивим и грубим речима своме презиру да се београдска универзитетска омладина саглашава са ропством и да у питањима националне егзистенције чека не на Министарство спољних послова него на одлуку Акционог одбора, мада је 25. март дан потписа пакта већ био прошао.

Рифат је развијао тезу Комунистичке партије: рат је империјалистички. Нема смисла да учествујемо у њему. Ако нас Немци нападну, то је зато што смо били уз Енглеску; треба бити неутралан, помоћи ће нам неутралност Совјетског Савеза. Не треба вређати Немачку својим иступима и демонстрацијама, како бисмо били и остали прави и истинити неутралци.

Тошић је развијао следећу тезу: Овај рат је империјалистички за велике силе; оне бране или узимају нове колоније. Иако се нађу у овом рату, тај рат неће бити за мале народе империјалистички, већ национално одбрамбени. Нико не мисли Немачку да нападне, али мора да се брани. Немачка неће нас напасти зато што смо са Енглезима, као што би нас уосталом напала и кад бисмо били и са Русима, већ зато што смо Славени и Срби. Нисмо се слагали да је Југославија версајска творевина. Немачка ће нас напасти јер мора да уништи све мостобране у Европи пре него што нападне Енглеску или Русију. А највећа неистина и лаж, рекао је Тошић, јесте да ће нас Совјетски Савез бранити у случају напада од Немачке. СССР води праву „енглеску политику” у смислу својих идеолошких „класних” начела. Да буде светске револуције, народи морају бити отпорни и борбени, а они ће то постати кад буду окупирани, све по принципу „што горе то боље”. Према томе, догод Немачка не нападне СССР, најобичнија је лаж тврдити да ће Совјетски Савез, у циљу одбране „буржоаске” државе изићи из својих граница и спасавати „капитализам”! По систему „енглеске политике” треба чекати да се капиталистичке силе потуку и истроше, потом заједно да са светском револуцијом уђе СССР у Европу. Ми не можемо и не смемо да улазимо у ове рачунице великих сила, ако желимо да будемо частан и слободан народ, и да имамо право на слободу и независност, да можемо у оквиру свог народа а у заједници са светским на-

предним демократским системима малих и великих народа – бранити слободу и независност.

Решења није било. Комунисти су одбили да учествују на демонстрацијама – против потписа југословенске Владе – Тројног пакта са Хитлером.

Из редова слушалаца комуниста, посебно студенткиња, било је агресивних протеста и претњи.

У међувремену, студентско комунистичко вођство променило је став. Рекло би се да није било новог упутства, али да су комунисти осећали свој тежак положај и пристали на ризик невољно прихватајући демонстрације. Рифат је предложио Десимиру да се иде заједно на демонстрације. Овај је одбио: нека свако иде на своју страну: демократе у Стари град а комунисти на Мостарску звезду...

Студентске демократске демонстрације

Око подне 26. марта председник демократа Д. Тошић посетио је социјалистички, радикални, земљораднички и Српски културни клуб. Позвао их је на колективни отпор, на колективне демонстрације, на бунт, на револуцију. Вођи свих ових група примили су овај предлог са одушевљењем у оној општој опијености отпором против непријатеља Југославије и српског народа. Оне групе, које су биле са малим бројем чланова као што су били социјалисти, радикали и земљорадници, обећале су да ће позвати пријатеље, а омладина Српског културног клуба под утицајем неограничене и неумерене националистичке пропаганде обећала је тешке и пуне „жртава” иступе, будући да је последњих дана у фебруару и марту месецу показивала огромну пропагандну активност, с обзиром на овај велики прираштај нових и врло младих чланова средњошколаца.

Демократи нису хтели много да очекују од ових демонстрација. Њихове снаге су биле мале и слабе, радило се о стотини-две студената. Поћи са комунистима заједно на демонстрације није било могуће, јер би човек морао да следи њихове пароле, оне које су тада биле дефетистичке. Комунисти су после подне око пет часова преко демократског руководиоца Зечевића поново позвали нас на заједничке демонстрације. Клуб је поново одбио да учествује на заједничким демонстрацијама.

У шест сати после подне око 200 скоро свих скупљених чланова и најближих сарадника клуба кренули су ка Кнез Михаиловој улици, где је требало искористити огромну масу света: на корзоу вероватно сваке вечери има 2–3.000 младих... Комунисти су се имали појавити код „Мостара” и на Славији. Мада се одбило начелно да се организовано иде зајед-

нички са комунистима на демонстрације, ипак је вођство демократа очекивало комунисте и као појачање које није стигло.

Претходно је председник Тошић посетио радикале и земљораднике који су стидљиво изврдавали да изиђу на улицу пред полицију. На крају је у СКК-у и председник Војин Андрић одбио да српскоклубаши учествују у демонстрацијама, које ће вероватно бити кржаве, и да не смеју бити ту бачене њихове младе снаге. Одбачени и „издани” од свих, у бесциљном очекивању комуниста, вођство демократа је у неколико тренутака пре седам часова дало знак за општи поклик. Д. Тошић је први код Руског цара почео: Доле Тројни пакт! Живела Југославија! Живела демократија! Живео српски народ! Покличе, које су даље водили Лазаревић, Јуришић, Крстић, пратиле су стотине младих грла из којих се проламало у ритму без прекида: Доле пакт! Бранићемо границе! Већ после неколико тренутака појавила се полиција у шлемовима с пушкомитраљезима. Начинила је кордон и затворила Кнез Михаилову. Поклици: Доле издајничка влада! Сва кретања у Кнез Михаиловој улици су обустављена. Полиција блокира шетачке редове. У мртвој тишини почиње државна химна: Боже правде, ти што спаси... Полиција вади гумене палице, и прилази редовима студената. Иза жандармских палица вришти глас омладинске сирене: Доле пакт! Живела слобода! Живела Југославија! Бранићемо границе! Налет полиције са свих страна, кордони пуцају; масе налећу; пљуште гумени ударци преко леђа академских грађана. У девет часова увече телефонирао је председник Тошић страначкој канцеларији у Франкопановој и јавио да су демонстрације одржане, да се о повређенима не зна, али да се нада да неће бити великих хапшења.

Омладински фронти за одбрану земље

У десет часова увече у просторијама Српског културног клуба, исте вечери 26. марта, окупили су се представници Сокола*, радикала, ЈНС, земљорадника, социјалиста, демократа и Српског културног клуба. У име демократа појавили су се Тошић, Лазаревић, Зечевић, Наумовић, Крстић, Рашевић, као и средњошколци Б. Страњаковић и Будимир Тошић, иначе секретар Централног одбора илегалне Средњошколске демократске омладине, потом студенти Анђелковић, Наумовић, Чакаревић, Ђорић, Пајић и Милутиновић. После дугих већања до у ноћ дошло се до опште сагласности да се народ после догађаја 25. марта и потписа Тројног пакта позове на устанак против владе. Владу треба обарати, образовати једну нову концентрациону владу која ће са пуно ауторитета носити

* Они су исто тако нудили учешће на демонстрацијама али нису дошли...

судбину државе у својим рукама. У програмском делу расправљало се о ставу да народ и омладина неће напустити борбу док не дође до задовољења народног програма:

1. Независност Југославије у међународној оружаној безбедности;
2. Демократски парламентарни поредак и из њега народна влада;
3. Српски народ у смислу опште федерације државе мора добити политичку власт у својој федеративној јединици;
4. Општа промена основа социјално-економског поретка;
5. Одбрана животних услова развитка омладине, као што је и аутономија Универзитета.

Проглас који је у пола ноћи скројен, требало је рано ујутру да буде раздељен у Београду. Вођства група, како због овог прогласа, тако и због „тајних одредба” у пакту од 25. марта, морала су још сутрадан ујутро да се изгубе из Београда, пошто утврде међусобну везу.

Проглас Омладинског фронта за одбрану отаџбине од 26.марта 1941.

ДОЛЕ ИЗДАЈНИЧКА ВЛАДА!

1.

Омладина, учлањена у доле потписаним организацијама, сматра да данашњи положај нашег народа и државе захтева окупљање свих националних снага наше омладине и уједињавање њених напора у циљу одбране и очувања нашег највећег добра: националне слободе и државне независности.

Верни слободарским традицијама и карактеру нашег народа, сматрамо да је наша борба за националну слободу и државну независност уперена и против свих оних идеологија и организација, страних и унутрашњих, које су противне нашим вековним слободарским тежњама.

У ту сврху основан је данас 26. марта 1941. Омладински фронт за одбрану отаџбине као представник целокупне родољубиве омладине.

2.

Основан у судбоносном тренутку, после потписивања Тројног пакта од стране Владе, ОФЗОО сматра за своју дужност да одмах јавно испољи своје расположење и покаже целом народу свој једнодушни, одлучни и непоколебљиви став.

Потписање Тројног пакта представља за нашу државу не само срамоту, и понижење и издају народних традиција и идеала, већ и одступање од

прокламоване неутралности које најозбиљније угрожава наш опстанак и националну независност.

Противно једнодушном народном расположењу да данас као увек у својој историји на живот и смрт брани своју част и слободу – Влада, немајући ослонца у народу, дрзнула се против његових интереса и расположења у њему, који изнад свега цени част и слободу, да удари жиг срамоте на чело.

Потписујући Тројни пакт, Влада се надала да ће народ клонути, борбено расположење ослабити, јуначки и слободарски дух малаксати.

Познајући добро карактер и душу народа коме припада, и солидаришући се у потпуности и до краја с њиме, национална омладине изјављује:

Да не признаје никакав акт који је данашњи ненародни, противнародни и противдржавни режим учинио; да народно расположење и његова несавладива тежња да у сваком тренутку и по сваку цену брани своју државу, слободу, није поколебана, већ да је напротив добила нове снаге и неодољиве подстреке; да је спремна да без устезања поднесе све жртве које захтева одбрана националне независности и опстанка.

Срамота, коју је шака властодржаца хтела да нанесе нашем народу, пала је на њихове образе и жигосала их за вечита времена као Бранковиће.

Доле издајничка Влада!

Тражимо Владу националне слоге и одбране које ће спречити анархију и ујединити све народне снаге у циљу очувања наше слободе и независности!

Омладина Српског културног клуба

Студентски демократски клуб

Омладина Народне радикалне странке

Омладина Југословенске националне странке

Омладине Социјалистичке странке

Омладина Савеза сокола

Омладина Народне одбране

Омладина „Привредника”

Омладина Удружења старих четника

Омладина Кола српских сестара

Београдски одбор средњошколаца

Београдска трговачка омладина

Омладина „Нове Србадије”

Омладина „Речи”

(Из листа *Српски глас*, Београд, година III бр. 32 од 27. III 1941)

Нова формација требало је да добије лик општег друштвеног патриотског карактера омладинске „народне одбране” и названа је „Омладински фронт за одбрану отаџбине”. У Извршни одбор ушли су од демократа Крстић и Рашевић. У Главни одбор поред њих улазили су Чакаревић, Ђорић и Анђелковић, од уредништва *Речи* Лазаревић и Милутиновић, а од средњошколског Централног демократског одбора Бранислав Страњаковић и Будимир Тошић.

Сутрадан, 27. марта је дошао нов дан и сви планови о „устанку” отпали су. Дошле су велике потпуно спонтане манифестације од 6 часова јутром до 22 увече, иако се по школама Београда организују штрајкови и демонстрације још од 25. марта. Демократи су узели учешће у свим тим манифестацијама без прекида, са паролама које су биле опште и патриотске, насупрот малобројним љотићевским и гласним комунистичким. Д. Тошић је покушао да говори пред масом света испред Офицерског дома, којом је приликом између осталог рекао: „Двадесет година чека овај народ да се скину окови ропства, да се разбије ланац заблуда и раскине мрежа подвала, подвала економских, социјалних, политичких и националних. Овај дан, новим устанком што се зове, позива сву омладину у бој и рад за нову слободну, федеративну, социјалну и независну Југославију”. Међутим, говор није био дуг, јер је на балкону зграде Краља Милана, вероватно број 29 или 31, почео да говори и један православни свештеник.

После 27. марта нови развој догађаја донео је једно ново време услед нових могућности које су све до једне водиле у – рат. Тај рат захтевао је дисциплину народа, уједначену и непрекидну технику пословања.

„Омладински фронт за одбрану отаџбине”, као и у свим ранијим манифестацијама групе која је већ раније дејствовала, изјашњавао се против разламања државе. Након прогласа од 27. марта, појавио се други проглас 3. априла 1941. у коме се тражило да све снаге напреду своје моћи да се задовољи одбрана основне егзистенције, да у тој првој и основној жртви народних маса никну нове снаге и прегнућа за стварање новог политичког и економско-социјалног поретка.

Политичка школа

Недостатак идеализма у руководном штабу, недостатак политичког образовања и непознавање техничких питања вођења политичких акција одузео је био грађанским странкама уопште снагу и вредност правих политичких организација.

Образовање политичко није се давало никада кроз дневну штампу, партијску штампу, идеолошке часописе, брошуре или неуједначена и разбивена предавања.

Требало је пак кроз једну политичку школу не само дати бар младима колективно образовање, већ сваког појединачног човека посматрати, његове склоности запазити, усмерити његове таленте, уклонити његове недостатке, тако да из сваког човек изиђе хомо политикус, „савршен” политички човек. Сваки ученик треба да постане филозоф, професор, радник, говорник, идеолог, иницијатор, револуционар, војник, пожртвовани друштвени активиста, већ према склоности и квалификацијама.

Водећу улогу у акцији за политичко образовање имао је Родољуб Лазаревић. Управа се ипак одупирала захтеву Лазаревићевом у фебруару 1941. да се установи Политичка школа. Два су разлога у томе лежала: пренатрпаност пословима и развој ситуације, брзи и врло судбоносни развој догађаја. Свако залажење у детаљисање ствари није било могуће и није било опортуно. Та ће се идеја тек остваривати делимично у години 1942–43, у илегалу, за време окупације.

Политичка школа према плану Лазаревић – Крстић – Тошић требало је да развије ове предмете:

1. Техника политичког рада и организовања
2. Проблеми културе, цивилизације, политике и морала
3. Општа економска знања
4. Организација друштвених предузећа
5. Основа задругарства и његово функционисање
6. Организовање планске привреде и социјалног општег осигурања
7. Основи политичке филозофије
8. Политичке установе и функције
9. Основи образовања маса кроз штампу и другу пропаганду
10. Вештина говора
11. Политичка упоредна историја Југословена
12. Историја наших политичких организација
13. Историја наших синдикалних и кооперативних организација
14. Историја судбоносних догађаја у свету и код нас
15. Омладински демократски покрет Југославије
16. Просветно-педагошки системи

Предавачи су морали доћи најпре из редова самих чланова студентске организације, потом, покушало би се обратити и Николи Ђоновићу, Б. Влајићу, Николи Шкеровићу, Др Симеоновичу Чокићу, Милану Гролу, Драгољубу Бени Миловановићу, Радоју Кнежевићу, др Војиславу Гролу и другима – свима у Демократској странци Милана Грола.

Рат и одступање

Целу ноћ пред 6. април вођство СДК-а, слутећи да сваког часа долази удар, о чему иначе нико па ни влада вероватно није мислила, било је стално у телефонској вези. Вођство се састало ујутро у својим просторијама у Франкопановој 23 пре него што је само бомбардовање почело.

У 11 часова пре подне одлучило се да се напусти Београд, и да се цела омладина пријави војним јединицама, мада није било скоро ниједног члана са одслуженим војним роком. У 11.30 Тошић и Крстић срели су А. Прибићевића, Б. Влајића, Добривоја Лазаревића, Рајка Ђермановића, у једном отвореном аутомобилу, пред Трећом гимназијом у Његошевој. Они су нам заказали састанак на Авалском друму. У СДК дошло је до супротне одлуке после подне, да се иде линијом Београд – Краљево. Међутим, после учесталог напада бомбардовања после подне људи су се разбијали. Једна група од Лазаревића, Бранка Милића, Крстића и Тошића ишла је до Ужица. Ту су се придружили четири брата Полети, Миљутиновић, Анђелковић, а потом у Сарајеву Наумовић, Нешковић, браћа Стефановић, Хирш Алојз и Фрањо Бајец с братом Душаном. Дакле, 17 душа пошло је око 15. априла у одступање ка мору, односно у жељи да уђу у неку војну јединицу.

Међутим, све до Ужица нико није хтео да нас прими у војску. У Ужицу је поводом тога интервенисао др Божидар Марковић, министар правде, код министра војске генерала Богољуба Илића да нас приме у војску. Министар је издао наређење сарајевској армији која нас је упутила „10. прекобројном пуку” у Блажују, 15 километара источно од Сарајева. Тамо смо остали до распада пука заједно са 25 омладинаца из Српског културног клуба. Тако смо остали до 16. априла, када смо од Команде пука упућени „у позадину”. После два дана стигла је једна група до мора, а друга до Требиња. Ту је сачекана капитулација југословенске Војске, долазак италијанске и немачке окупационе војске.

До краја априла била је окупљена углавном сва демократска група. Тошић је стигао у Београд тек 3. маја. Тога дана су сазнате две тешке вести – две прве жртве после Љубомира Давидовића и Дојчина Бакића – погибија студента права Слободана Ђорђевића од бомбардовања и несрећно стрељање студента медицине Бранке Бајец, из бројне породице Бајец (Фрањо, Душан, Милан, Бранка) која је сва била у Демократској странци, односно у омладини.

У току хаоса у времену после 6. априла покушале су власти да успоставе поредак. Грубости и неодмерености морале су овде наћи места. Плава Словенка, млада студенткиња медицине Бранка Бајец, сестра Фрање Бајеча, једног од познатих и најстаријих демократских омладинаца,

стрелјана је несрећно од непознатих лица у околини Београда. Покојна Бајец пријавила се Демократском клубу при крају 1940. године, учествовала у акцији за подизање листа демократа на Медицинском факултету за Потпорно удружење. Али није јој било омогућено да у овој акцији учествује до краја, јер листа није уопште постављена.

6. априла 1941. погинуо је приликом бомбардовања студент права Слободан Ђорђевић. Из учитељске демократске породице, Ђорђевић је у генерацији матураната 1940. представљао нову снагу. Са довољном количином ерудиције, правничке и политичке, за једног студента, он је био нада Демократске омладине. У Управу Десимира Тошића ушао је за члана Управе СДК, као члан Управе улазио је и у Културни одбор. Сарађивао је у часопису *Реч*. На дан бомбардовања погинула је цела његова породица, Ђорђевић је био само рањен. Међутим, покушавајући да се извуче из подрума, на Ђорђевића се сручило цело једно степениште зграде у којој се он крио са својом породицом. Тако је несрећно завршио борац и демократски идеалиста Слободан Ђорђевић, студент права из Београда.

Једна мала демократска омладинска група, која је била у активи свега неких 15 месеци, доживела је доста губитака: први губитак је био вођа демократије Љуба Давидовић, човек великог масовног поверења, велики пријатељ омладине. Онда, исте те 1941. године, у последњим данима децембарских мразева пао је од туберкулозе црногорски интелектуалац Дојчин Бакић, новинар и дипломирани правник. За њима долазе младе снаге Студентског демократског клуба Слободан Ђорђевић и Бранка Бајец.

Пут младим жртвама борбе и рада за демократски препород народа и државе утрвен је. По том путу биће посејане још многе борбене снаге младе, нове и борбене демократије!